

Anna Kuchta, Joanna Malita
Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego

„OPOWIEŚĆ O KSIĘCIU PROMIENISTYM”: FASCYNACJA NA GRANICY FIKCJI I RZECZYWISTOŚCI

Niewiele jest dzieł, których znaczenie i wpływ na kulturę można porównać do oddziaływania *Opowieści o Księżciu Promienistym* na tradycyjną i współczesną Japonię. Utwór ten, przez wielu uważany za pierwszą powieść świata¹, został napisany u progu XI wieku przez damę dworu, znaną jako Murasaki Shikibu². Dziś *Opowieść o Księżciu Promienistym* stanowi fundament literatury japońskiej, a komentarze do niego – tworzone już od XII stulecia – swoją objętością mogłyby zapełnić niejedną bibliotekę. Trudno nie zgodzić się więc z Yasunarim Kawabata (1899–1972), współczesnym prozaikiem i poetą japońskim, który odbierając w 1968 roku literacką Nagrodę Nobla, wyraził przekonanie, że dzieło Murasaki Shikibu „jest największym osiągnięciem japońskiej literatury. Aż do chwili obecnej nie powstał choćby kawałek prozy mogącej się z nim równać”³.

Opowieść o Księżciu Promienistym (jap. 源氏物, *Genji monogatari*) to powieść psychologiczno-obyczajowa, która koncentruje się na życiu księcia Hikaru Genjiego (jap. 光源氏, przy czym Genji stanowi nazwisko rodowe, zaś imię – Hikaru – oznacza „świecić się, błyszczeć”). Utwór opisuje jego liczne romanse, intrygi polityczne i walki o władzę na dworze cesarskim oraz przedstawia – niezwykle szczegółowo – arystokratyczne zwyczaje epoki Heian (794-1185).

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie czytelnikowi istoty owego intrygującego dzieła, skupienie się na jednym z aspektów recepcji *Opowieści o Księżciu Promienistym* – na odbiorze powieści przez czytelniczki z epoki i ich fascynacji fikcyjnym bohaterem idealnym – a przede wszystkim ukazanie stosunku autorki do jej własnego tekstu i protagonisty, czyli Księcia Genjiego.

¹ Z Ivanem Morrisem, znawcą kultury tradycyjnej Kraju Kwitnącej Wiśni, na czele – zob. I. Morris, *Świat Księcia Promienistego*, tłum. T. Szafar, Warszawa 1973, s. 256.

² Warto w tym miejscu zaznaczyć, że „Shikibu” nie jest nazwiskiem damy, ale pseudonimem opartym na funkcji jej ojca w arystokratycznej hierarchii

³ Y. Kawabata, Wykład noblowski, [on-line:] http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1968/kawabata-lecture.html, [16.01.15], [tłumaczenie własne].

HISTORYCZNO-KULTUROWE TŁO ORAZ OKOLICZNOŚCI TOWARZYSZĄCE NARODZINOM DZIEŁA

Fakt, iż *Opowieść o Księżu Genjim* powstała w epoce Heian, jest oczywiście nieprzypadkowy: sytuacja społeczno-polityczna⁴ panująca w Japonii u progu XI wieku, gdy Murasaki Shikibu spisywała zwoje swojej powieści, szczególnie sprzyjała rozwojowi literatury. Po burzliwych czasach epoki Nara nastąpił bowiem czas względnego ładu wewnętrznego, era „pokoju i spokoju” (dosłownie japońskie 平安, *heian*, oznacza „spokój”), co dało podstawy do swobodnego uformowania oraz rozkwitu kultury dworskiej. Sytuacja ta była dodatkowo wzmocniona przez odcięcie się od kontynentu i zamknięcie na wpływy z zewnątrz (za symboliczną datę otwierającą okres wpływów rodzimych oraz powrót do japońskich tradycji można uznać rok 894, w którym Japonia zerwała kontakty z Chinami). Co więcej, czasy Heian charakteryzowały się także niezwykle wyrazistymi podziałami społecznymi: życie skupiało się w ówczesnej stolicy – Heian (dzisiejsze Kioto) – zaś arystokraci stanowili jedyny kompetentny kulturowo podmiot⁵ epoki. Literatura była tworzona przez arystokratów i do arystokratów kierowana; dość wspomnieć, że akcja analizowanej w artykule powieści rozgrywała w środowisku uprzywilejowanych, spowinowaconych z rodziną cesarską, członków społeczeństwa japońskiego, zaś scenerię okraszono dworskim kolorytem.

Epoka Heian to również czas dyktatury formy i estetyki. Arystokraci byli skrepowani przez kanony estetyczne, które wyznaczały wartość każdej twórczości artystycznej, a także regulowały elementy życia codziennego (począwszy od wyglądu czy strojów, a kończąc na etykietach i relacjach międzyludzkich). Forma zdawała się być ważniejsza od treści, zaś brak podporządkowania się obowiązującym zasadom skutkowało swoistym wykluczeniem społecznym. Dobrą ilustracją może być tutaj korespondencja – wysyłanie sobie krótkich wierszy, reprezentujących gatunek *tanka* (jap. 短歌), stanowiło popularny wśród arystokracji sposób komunikacji, a zarazem świadectwo znajomości obyczajów i dbałości o formę. Równie istotne jak treść poematu zawartego w liście – a może nawet i bardziej – były faktura papieru czy kolor szat posłańca, które musiały być adekwatne zarówno do przesłania listu, jak i na przykład do pory roku⁶. Przykłady *tanki* pojawiają się często w *Opowieści o Księżu Promienistym*, co stanowi nie tylko literacki zabieg, wzbogacający utwór o dodatkowe formy podawcze, ale również dowód erudycji oraz wyznacznik epoki.

⁴ Ze względu na fakt, iż celem niniejszego artykułu nie jest kalendarium wydarzeń w Japonii, a przybliżenie czytelnikowi *Opowieści o Księżu Promienistym* oraz jej recepcji w czasach Heian, autorki celowo skupiają się tutaj na cechach epoki istotnych z perspektywy literaturoznawczej i społecznej, wiedząc jednocześnie, iż nie są to jedyne wyróżniki jej klimatu.

⁵ Wyłączając ewentualne przejawy kultury ludowej – słabo udokumentowanej w źródłach – która nie stanowi przedmiotu niniejszego tekstu.

⁶ Zob. M. Włostowska, *Sztuka epistolarna na podstawie „Makura no sōshi”, Sei Shōnagon, [w:] W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Warszawa 2008, s. 168 i nast.

Również w środowisku pisarzy czasów Heian to zasady estetyki górowały nad swobodą twórczą autora. Najbardziej typowy dla epoki przykład epiki stanowiły powieści, czyli *monogatari* (jap. 物語)⁷, które „pełniły [...] w ówczesnym społeczeństwie podwójną rolę: po pierwsze były ulubioną formą rozrywki, po drugie stanowiły doskonałe narzędzie dydaktyczne w edukacji młodych kobiet”⁸. Typowość gatunku sprawia, iż struktura *Opowieści o Księżciu Promienistym* była zrozumiała i przystępna dla odbiorców, a także wpisywała się we wzmiarkowaną wcześniej dyktaturę formy. Historia Księcia Genjiego stanowi zatem modelowy przykład utworu z epoki, zarówno pod kątem formalnych wymagań (gatunkowa przynależność), jak również ze względu na dworską scenerię fabuły, wartość rozrywkową oraz dydaktyczną.

Analizując *Opowieść o Księżciu Promienistym*, nie sposób pominąć faktu, iż powstanie powieści przypada na okres rozpowszechniania się w Japonii utworów tworzonych przez kobiety. Do około IX wieku dominował zapis i język chiński (a także zapożyczenia toposów czy motywów z Chin), jednak płynnie posługiwali się nimi jedynie wykształceni mężczyźni, natomiast kobiety były niejako wyłączone ze sfery literatury. Sytuacja zaczyna się zmieniać właśnie w epoce Heian, wraz z postępującą izolacją kraju oraz zamknięciem się na wpływy kontynentalne. Znużone arystokratki (posługując się obrazowymi słowami Ivana Morrisa, życie ich wypełniała „wręcz niewiarygodna monotonia i nuda [...], bezczynność w czterech ścianach domu”⁹) zaczynają przepisywać dawne opowieści, a także tworzyć własne teksty, zaś język japoński stopniowo zastępuje chiński. „Prawie wszyscy godniejsi uwagi literaci tworzący w Japonii [czasów Heian – dop. aut.] – to kobiety”¹⁰, zauważa Morris. Pisząc swoją powieść po japońsku, Murasaki Shikibu mogła trafić wprost do docelowej grupy odbiorców – dam dworu – nie tylko poprzez treść dzieła, ale także poprzez formę, w jakiej owa treść została ujęta.

Autorka *Opowieści o Księżciu Promienistym*, Murasaki Shikibu, żyła na przełomie X oraz XI wieku i pełniła służbę w pałacowej świcie cesarzowej Shōshi¹¹. Jak wiele dam dworu, trudniła pisarstwem; oprócz monumentalnej powieści poświęconej życiu Księcia Promienistego się głównie znana jest także z poezji oraz dzienników. Niewiele więcej można powiedzieć o jej biografii – lata młodości poświęciła lekturze („była odczytana w literaturze kraju ojczystego”¹²), a zaręczyła się, mając dopiero dwadzieścia lat – co na standardy epoki Heian było niemalże staropanięństwem. Aranżowane małżeństwo nie trwało długo – mąż Murasaki Shikibu, dużo od niej starszy, szybko zmarł, zaś ona do końca życia nie wstąpiła w żaden oficjalny związek. Pięć lat po śmierci męża została przyjęta na dwór cesarza Ichijō, gdzie dołączyła do orszaku jednej z jego żon.

⁷ Inne warte uwagi tytuły to na przykład *Ise monogatari* oraz *Ochikubo monogatari*.

⁸ I. Kordzińska-Nawrocka, *Japońska miłość dworska*, Warszawa 2005, s. 17.

⁹ I. Morris, op. cit., s. 205. Zob. więcej: ibidem, ss. 205-206.

¹⁰ Ibidem, s. 196.

¹¹ Małżonka cesarza Ichijō, którego panowanie obejmowało lata 986-1011.

¹² I. Morris, op. cit., s. 245.

Niedługo po przybyciu do pałacu, w 1008 roku, Murasaki zaczęła pisać swój pamiętnik, który jednak stanowi raczej zbiór impresji na różne tematy niż chronologicznie uporządkowane wspomnienia w rozumieniu współczesnym. Zgodnie z zapiskami Shikibu, już wówczas po dworze krążyły pierwsze rozdziały *Opowieści o Księżu Promienistym* (w notatkach z 1009 roku pisarka wspomina, że „w komnatach cesarzowej leżała *Opowieść o księżu Promienistym*. Pewnego razu zauważył ją Jego Ekscelencja Minister [Michinaga]”¹³). Kolejne fragmenty powieści dodawane były najprawdopodobniej na bieżąco – późniejsze rozdziały znamionują bowiem podobieństwo do faktycznych wydarzeń rozgrywających się w latach 1013-1017. Korzystając z tych przesłanek, Morris szacuje, że napisanie *opus magnum* zajęło Murasaki Shikibu około dwudziestu lat, począwszy od roku 1002, aż do roku 1022¹⁴.

Fragmentaryczna i osnuta tajemnicą biografia autorki kontrastuje z bogactwem postaci, treści czy intryg, przedstawionych przez nią w *Opowieści o Księżu Promienistym*. Najdrobniejsze szczegóły z życia bohaterów wykreowanych przez Murasaki – od ich literackich narodzin aż do śmierci – zostały drobiazgowo przeanalizowane przez naukowców z całego świata, mimo to biografia autorki pozostaje pełna nieodmówień i pytań, na które być może nigdy nie pojawią się odpowiedzi. Nie jest znana bowiem nawet data śmierci Murasaki Shikibu, nie sposób również jednoznacznie stwierdzić, czy śmierć nie przerwała jej w pół drogi pisarskich ambicji.

ZARYS FABUŁY, POSTACI I ŚWIAT PRZEDSTAWIONY

Opowieść o Księżu Promienistym składa się z pięćdziesięciu czterech rozdziałów (ksiąg), które opisują dzieje życia czterech pokoleń arystokratów spowinowaconych lub w różny sposób powiązanych z centralną postacią – Księżem Promienistym. Hikaru Genji to syn cesarza i jego ukochanej konkubiny, zwanej damą Kiritsubo. Nie będąc synem głównej żony (tj. *kisaki* albo *kōgō*¹⁵), nie może odziedziczyć tronu, lecz jako istotna postać na dworze, mimowolnie staje się pionkiem w politycznych intrygach. Głównym motywem powieści nie są jednak arystokratyczne potyczki o władzę, ale rozliczne romanse bohatera oraz jego miłosne przygody. Zasadne zdaje się więc stwierdzenie, że powieść można streścić także jako historię Księcia idealnego, który spotyka na swojej drodze zachwycone nim niewiasty.

Zarysowany przez Murasaki Shikibu protagonista, Księżę Genji, uosabia w sobie niezmierną mnogość zalet. O jego aparycji, nienagannym wyglądzie, nieskazitelnej elegancji krążą legendy („wyrósł na młodzińca tak pięknego, że wy-

¹³ Murasaki Shikibu, *Murasaki Shikibu Diary*, [w:] *Diaries of Court Ladies of Old Japan*, red. i tłum. A. Shepley Omori i K. Doi, Boston/New York 1920, s. 139.

¹⁴ I. Morris, op. cit., s. 253.

¹⁵ Cesarz mógł mieć dziewięć oficjalnych małżonek, ponadto posiadał oficjalne kochanki o różnych rangach dworskich. Zob. więcej: I. Broma, *Nyōbō – dama dworu i jej miejsce w społeczeństwie dworskim*, [w:] *W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Warszawa 2008, s. 58.

dawał się wręcz nie z tego świata.”¹⁶, tłumaczy poetycko autorka) i nie brak dam wzdychających do Księcia z oddali. Niczym „klejnot nie mający sobie równych”¹⁷, Genji jest perfekcyjny ze wszech miar, utalentowany we wszystkich cenionych dziedzinach sztuki – to pierwszy tancerz na dworze, znawca klasycznych tradycji („w wieku lat siedmiu wziął udział w ceremonialnym czytaniu chińskich klasyków i nigdy wcześniej nie było wystąpienia równie udanego”¹⁸), a także wzbudzający podziw poeta. Warto zwrócić uwagę, w jaki sposób autorka zakorzenia tutaj bohatera w konkretnych realiach epoki, obok określeń bardzo ogólnych, takich jak „przystojny” czy „elegancki”, pisarka doprecyzowuje także obraz bohatera, odwołując się do znanych i docenianych w czasach Heian umiejętności. Dworski taniec stanowił jedną z najważniejszych rozrywek pałacowych, wymiana wierszy była rozpowszechnioną wśród arystokracji formą korespondencji. Jest rzeczą oczywistą, iż perfekcyjny protagonista zachwyca swoimi zdolnościami w obu tych dziedzinach, zaś o pieczołowitości i dbałości o szczegóły autorki może świadczyć fakt, iż *Opowieść o Księciu Promienistym* była jednym ze źródeł, z którego czerpano wiedzę o dworskiej muzyce czasów Heian¹⁹. Uroda, którą – jak skrupulatnie odnotowuje autorka – przewyższał tak głównego pretendenta do tronu, jak i cesarskie córki²⁰, czy artystyczne zdolności bohatera to jednak nie koniec zalet wspaniałego księcia; opisywany przez Murasaki Shikibu w samych superlatywach, Genji jest także wzorem dobrego smaku, łagodnego usposobienia, wyrafinowania, arystokratycznego wychowania oraz znajomości dworskiej etykiety, która stanowiła fundament owych czasów. Jest również wybornym kochankiem, romantykiem, a gdy stąpa po ziemi, każdy jego krok pełen jest gracji, zaś jego szaty rozwiewa wiatr, dodając mu dostojeństwa. Nic dziwnego, iż opisywane w dziele niewiasty marzą choćby o możliwości krótkiego spotkania z idealnym Księciem („był źródłem radości dla oka i spokoju dla duszy”²¹). Co więcej, również niektórzy dworzanie tęsknie spoglądają w stronę Genjiego, żałując, że nie jest on kobietą. Towarzysze bohatera czy książę Hyōbu (ojciec Murasaki, której historia zostanie szerzej omówiona w kolejnych fragmentach artykułu), kilkakrotnie wyrażają takie przekonanie:

Jak niebywale przystojny był Genji! Nie przypuszczając, że zwraca się do swojego przyszłego zięcia, [książę Hyōbu] rozmyślał, jak bardzo mógłby być podatny [...] na urok Genjiego, gdyby obydwaj nie byli tej samej płci²².

¹⁶ M. Shikibu, *The Tale of Genji*, red. i tłum. E. G. Seidensticker, Tokio 1978, s. 13, [tłumaczenie własne].

¹⁷ Ibidem, s. 4, [tłumaczenie własne].

¹⁸ Ibidem, s. 13, [tłumaczenie własne].

¹⁹ Zob. R. Garfias, *Music of a Thousand Autumns: The Tōgaku Style of Japanese Court Music*, Berkeley/Los Angeles, 1975, ss. 22-23.

²⁰ M. Shikibu, *The Tale...*, op. cit., ss. 13, 16, [tłumaczenie własne].

²¹ Ibidem, ss. 134-135, [tłumaczenie własne].

²² Ibidem, s. 136.

Ponieważ wiele wydarzeń i bohaterów z *Opowieści o Księżu Promienistym* miało swoje pierwowzory w rzeczywistości, można podejrzewać, iż najprawdopodobniej postać Genjiego jest kompilacją kilku autentycznych arystokratów – jak choćby przystojnego Korechiki czy utalentowanego Michizane, żyjących w czasach Murasaki²³. Mimo to, żaden realny mężczyzna nie dorównywał oczywiście Księżu „nie z tego świata” we wszystkich jego przymiotach – co niosło ze sobą realne konsekwencje dla czytelniczek powieści.

NA GRANICY FIKCJI I RZECZYWISTOŚCI

Opowieść o Księżu Promienistym szybko stała się popularna wśród arystokratek. Te, które mieszkaly na dworze, miały ułatwiony i bardziej bezpośredni dostęp do dzieła: każda księga krążyła w wielu odpisach – „była osobno oprawiona [...] i osobno kolportowana”²⁴, tłumaczy Morris, co ułatwiało ich dystrybucję oraz kreatywne podejście do tekstu. Zdobycie wszystkich ksiąg stanowiło wyzwanie, ale zapalone czytelniczki nie ustawały w wysiłkach. Córka Sugawary no Takasue, zwana także damą Sarashina²⁵, kilkakrotnie odnotowywała w swoim dzienniku (jap. 更級日記, *Sarashina-nikki*) chęć poznania całej historii księcia Promienistego:

Czytałam kilka rozdziałów *Opowieści o Księżu Promienistym* i marzę o przeczytaniu reszty. Ale wciąż jestem tu [w stolicy – dop. A.K. i J.M.] nowa i nie wiem, jak je znaleźć. Płonęłam z niecierpliwości i ciekawości i w myślach wciąż modliłam się o to, by przeczytać wszystkie księgi *Opowieści o Księżu Promienistym* od samego początku²⁶.

Z uwagi na bardzo emocjonalne podejście do tekstu (a przede wszystkim do głównej jego postaci), można, używając kategorii z dziedziny popkultury²⁷, uznać czytelniczki z epoki Heian za pierwszy w dziejach świata fanklub fikcyjnej postaci. Wielbiące Genjiego damy dworu już w XI wieku odwoływały się do *Opowieści o Księżu Promienistym* w swoich pamiętnikach (jap. 日記, *nikki*), które dziś stanowią klasykę literatury (tak jak dziennik damy Sarashina, czyli właśnie *Sarashina-nikki*, czy dziennik samej Murasaki Shikibu). Także w prozie pojawiały się nawiązania do historii Genjiego – jednym z najwcześniejszych przykładów jest anonimowa opowieść dworska *Bezsenne noce* (*Yowa no nezame*) z końca XI wieku²⁸.

²³ I. Morris, op. cit., s. 273.

²⁴ Ibidem, s. 256.

²⁵ Do naszych czasów nie dotrwało prawdziwe imię tej autorki, stąd najczęściej określa się ją mianem „dama Sarashina” z uwagi na dystrykt Sarashina, luźno powiązany z tekstem pamiętnika.

²⁶ *The Diary of Lady Sarashina (1009-1059)*, [w:] *Diaries of Court Ladies of Old Japan*, red. i tłum. A. Shepley Omori i K. Doi, Boston/Nowy Jork 1920, s. 31.

²⁷ Ibidem, s. 31.

²⁸ *Opowieść o Księżu Promienistym*, mimo tego, że powstała tysiąc lat temu, wykazuje zaskakująco wiele cech charakterystycznych dla współczesnych dzieł popkultury. Są to między innymi łatwość przekazu i odbioru, obecność elementów rozrywkowych, posiadanie punktów styczności z życiem grupy, zaspokajanie potrzeb licznych odbiorców, ich oddolne działanie i uczestnictwo w kulturze (w ten sposób popkulturę charakteryzują m. in. D. Strinati czy J. Fiske, zaś

Powstająca wielowymiarowa sieć odniesień i kontekstów zdaje się dodatkowo podkreślać, jak szybko postać i historia Księcia Promienistego zakorzeniły się w kulturze Japonii²⁹. Damy przepisywały historię, uzupełniając ją i przerabiając³⁰ – można stwierdzić, że tworzyły niemalże pierwsze *fan fiction*. Kolejne losy Genjiego stanowiły także temat codziennych rozmów na dworze, a nawet szarad czy konkursów, sprawdzających znajomość dzieła³¹.

Interesujący wydaje się fakt, że granica między utworem literackim a realnym dworskim życiem dla wielu arystokratek zdawała się zacierać. Księżę Promienisty postrzegany był jako rzeczywista postać, gotowa wprost wkroczyć w świat dam dworu epoki Heian. Zarówno sama pisarka, jak i czytelniczki jej poświęci, były nim bowiem tak zachwycone oraz na tyle mocno przeżywały lekturę, że miało to konkretny, wymierny wpływ na ich życie – żaden poznany przez nie dworzaniek nie był wszak w stanie doścignąć ideału Genjiego.

Doskonałą ilustracją owego przenikania się świata realnego i tekstowego jest *casus* autorki *Opowieści o Księciu Promienistym*, która sama więcej uwagi poświęcała fikcyjnym opowieściom niż realnym osobom – wystarczy wspomnieć, że w dzienniku Murasaki Shikibu nie znajdziemy praktycznie żadnych wzmianek ani o mężu, ani o dzieciach (wiadomo, że miała córkę, która później także została pisarką³²), nie brak natomiast akapitów poświęconych wspaniałemu Księciu. Zorientowany raczej na powieść o Genjim (warto odnotować, że pojawiają się także fragmenty autotematyczne, związane z procesem twórczym dzieła) niż na realne życie autorki, dziennik Murasaki Shikibu zdaje się potwierdzać hipotezę, iż świat literacki był dla niej znacznie bardziej fascynujący niż ten rzeczywisty. Znamienny jest również sposób, w jaki dama odnotowuje, jak postrzegały ją inne osoby, mieszkające na cesarskim dworze:

Ładna i wstydliva, unikająca ludzkiego wzroku, nietowarzyska, r o z m i ł o w a n a
w p o w i e ś c i a c h [podkr. – A.K. i J.M.], próżna i poetyczna, patrząca z góry na

badania *Opowieści o Księciu Promienistym* w świetle paradygmatu kultury popularnej prowadzi H. Shirane). Paralele występujące między dziełem Murasaki Shikibu a współczesnymi dziełami np. popkultury pozwalają na aplikowanie nowych metodologii do antycznego tekstu. Podobny namysł nad historią Księcia Promienistego można znaleźć także w pracy, D. Bargen, która utwór ten porównuje z powieścią M. Prousta *W poszukiwaniu straconego czasu*. Zob. D. Bargen, *The Search for Things Past in The Genji monogatari*, „Harvard Journal of Asiatic Studies”, 51 (1), June 1999; J. Fiske, *Zrozumieć kulturę popularną*, tłum. K. Sawicka, Kraków 2010; D. Strinati, *An Introduction to Theories of Popular Culture*, Londyn 2004.

²⁹ M. Bień, *Portret literacki księcia Genji*, [w:] *W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Warszawa 2008, s. 33.

³⁰ H. Shirane używa wręcz określenia „kultura Genjiego”, właśc. „Genji culture”. Zob. *Envisioning the Tale of Genji: Media, Gender, and Cultural Production*, red. H. Shirane, Nowy Jork 2008, s. 1.

³¹ Warto dodać, iż przerabianie cudzych tekstów i wykorzystywanie fragmentów innych utworów we własnej twórczości nie stanowiło tabu w tradycyjnej kulturze Japonii, przeciwnie, jak tłumaczy Shirane, „cytowanie lub zapożyczanie z tekstu bazowego stanowi znaczącą techniką w japońskiej prozie i poezji”. H. Shirane, op. cit., s. 10, [tłumaczenie własne].

³² H. Shirane, op. cit., s. 20 i nast.

ludzi i zazdrosna – taką opinię mają o mnie ci, którzy mnie nie znają, ale poznając mnie, mówią „Wspaniale spotkać tak łagodną osobę, nie przypominasz tej, którą sobie wyobraziłem”³³.

Zacieranie granic między fikcyjnym uniwersum Genjiego a realnym życiem Shikibu można dostrzec także w kreacji największej miłości Księcia Promienistego – Murasaki (jap. 紫, dosłownie: fiolet, fioletowy). Genji poznaje ją jako małą dziewczynkę i od samego początku jest urzeczony jej urodą („Była doskonale pięknym dzieckiem!” — myśli protagonista, widząc ją po raz pierwszy³⁴). Murasaki jest uderzająco podobna do swojej ciotki, damy Fujitsubo, pierwszej ukochanej Księcia (która, co warto zauważyć, charakteryzowała się z kolei „naprawdę zdumiewającym”³⁵ podobieństwem do jego matki). Bohater postanawia umieścić dziewczynkę w jednej ze swoich rezydencji oraz wychować ją na swoją idealną towarzyszkę³⁶. Traktuje ją jako swoją własność – używa nawet określenia „zabawka”³⁷ – karci, strofuje i napomina wedle uznania: „to mną winnaś się teraz interesować. [...] Nie możesz być wstydliva w stosunku do mnie”³⁸. Wskutek takiego treningu słodka, łagodna i cierpliwa Murasaki rzeczywiście staje się partnerką doskonałą, wierną mu aż do samego końca.

Zbieżność imion bohaterki i autorki jest tutaj nieprzypadkowa – niemniej to autorce nadano imię Murasaki przez wzgląd na fikcyjną postać, nie odwrotnie³⁹. Ukochana Genjiego to raczej kreacja wzorca – może projekcja typu kobiety, jaką rzeczywista dama chciałaby być⁴⁰. Życie Murasaki-bohaterki jawi się jako wyśniona dla Murasaki-autorki, fantazją co prawda z definicji już niedoścignioną (taki doskonały mężczyzna jak Genji nigdy nie stąpał wszak po tej ziemi), ale wartą marzeń. Implementację tego marzenia w dworską codzienność można odnaleźć w dzienniku pisarki, gdzie wprost przyznaje, iż preferuje idealny, wyteściony świat narracyjny od tego, który faktycznie ją otacza:

„Myślę, że pani Murasaki musi gdzieś tu być!” powiedział Pierwszy Oficer.
Usłyszałam to i pomyślałam: „Jak ona mogłaby przebywać w miejscu, gdzie nie ma tak eleganckich osób jak Księżę Genji?”⁴¹

³³ I. Morris, op. cit., ss. 245-246.

³⁴ M. Shikibu, *The Diary of Murasaki Shikibu*, [w:] *Diaries of Court Ladies of Old Japan*, red. i tłum. A. Shepley Omori i K. Doi, Boston/New York 1920, s. 134, [tłumaczenie własne].

³⁵ M. Shikibu, *The Tale...*, op. cit., s. 89, [tłumaczenie własne].

³⁶ Ibidem, s. 16, [tłumaczenie własne].

³⁷ Wedle słów samego Genjiego, „gdy mężczyzna wybiera sobie łagodną i dzieciinną małżonkę, powinien dopilnować jej wychowania i pozbyć się jej niedoskonałości”. Ibidem, s. 25, [tłumaczenie własne].

³⁸ Ibidem, s. 111, [tłumaczenie własne].

³⁹ Ibidem, s. 104, [tłumaczenie własne].

⁴⁰ I. Morris, op. cit., s. 273.

⁴¹ Ibidem, s. 273.

Granice między fikcją a rzeczywistością okazały się płynne także dla innych dam z epoki Heian, zachwyconych postacią Księcia Promienistego. Sugestywny przykład stanowi wspomniana już wcześniej dama Sarashina, która należy do drugiego pokolenia czytelniczek *Opowieści o Księciu Promienistym* (pierwsze pokolenie tworzyły rówieśniczki Murasaki na dworze cesarskim). Jak ujmują to tłumacze dzienników, pisma Sarashiny „dają świadectwo o fascynującej jakości opowieści oraz, w bardziej osobistym aspekcie, o związkach opowieści z językiem i rzeczywistością (zawsze mocno splecionych ze sobą), na dobre i złe. *The Sarashina Diary* to frapujący opis potężnego działania czytanej fikcji – zjawiska znanego wszystkim pisanym kulturom⁴². Dama Sarashina faktycznie bardzo emocjonalnie podchodzi do czytanych dzieł, a myśl o bohaterach *Opowieści o Księciu Promienistym* wprawia ją w prawdziwy zachwyt. Marzy więc o tym, by być tak piękna, jak pani Yūgao (jedna z wielu kochanek Genjiego), albo czekać na wymarzonego ukochanego jak pani Ukifune:

Mogłam jedynie myśleć o Księciu Promienistym, który przybyłby do mnie pewnego dnia, tak szlachetny i urodziwy, jak w powieści. Gdyby odwiedzał mnie tylko raz w roku, ja – skryta w górskiej willi niczym pani Ukifune – byłabym zadowolona. Mogłabym tak żyć, jak ona – z omdlewającym sercem, podziwiając kwiaty czy ośnieżony krajobraz w świetle księżyca – czasem tylko otrzymując wyczekiwane cudowne listy od mego Księcia. Pielęgnowałam te fantazje i wyobrażałam sobie, że mogą stać się rzeczywistością⁴³.

Haruo Shirane podkreśla, iż uczucia, jakimi dama Sarashina darzyła historię Księcia Promienistego, można traktować jako modelowy przykład recepcji powieści wśród czytelniczek – a nierzadko jednocześnie i pisarek – na dworze: „tworzone przez kobiety teksty dotyczące *Opowieści o Księciu Promienistym*, takie jak *Sarashina nikki* i *Mumyō-zōshi*, skupiają się na bohaterach, z którymi autorki się identyfikowały, i odczytują powieść jak baśń, ze względu na jej fabułę oraz możliwość jej wykorzystania do zgłębiania, a także zrozumienia własnych doświadczeń⁴⁴. Postać Genjiego, którego blask przyćmiewa każdego z rzeczywistych mężczyzn, oraz górnolotne (a momentami nawet egzaltowane) opisy jego przygód stanowią dla czytelniczek z epoki rodzaj projekcji, która wciąż towarzyszy im w realnym życiu – będąc rekompensatą niespełnionych pragnień, kluczem do samookreślenia (dama Sarashina przyrównuje się do konkretnych postaci z powieści, być może w oparciu o ich opisy budując nie tylko swoją autokreację w dzienniku, ale i tożsamość) lub lekiem na nudę. Historia Księcia Promienistego staje się zatem nie tylko rozrywką, wzorcem dworskich zachowań czy swoistym materiałem dydaktycznym, jak inne *monogatari* z epoki. To także wykładnia ide-

⁴² M. Shikibu, *Murasaki Shikibu...*, op. cit., ss. 105-106, [tłumaczenie własne].

⁴³ *The Sarashina Diary: A Woman's Life in Eleventh-Century Japan*, red. i tłum. S. Arntzen i M. Ito, Nowy Jork 2014, s. 8, [tłumaczenie własne].

⁴⁴ *The Diary of Lady Sarashina*, op. cit., s. 20.

alu: perfekcyjnego mężczyzny, doskonałej ukochanej i wspaniałej, romantycznej miłości, o jakiej zwykle śmiertelniczki mogą tylko marzyć⁴⁵.

ZAKOŃCZENIE

Opowieść o Księżu Promienistym doczekała się nie tylko zastępów zachwyconych czytelniczek, ale także setek opracowań, adaptacji, trawestacji, które każdorazowo świadczą o niekończącej się popularności utworu Murasaki Shikibu oraz odnotowują klimat kolejnych epok czy zmieniające się podejście do tekstu. Zasadne wydają się więc słowa Shirane, która zauważa, iż „historia recepcji *Opowieści o Księżu Promienistym* jest niczym innym, jak historią kultury japońskiej”⁴⁶. Literackie – i nie tylko – nawiązania do dzieła Murasaki Shikibu można odnaleźć już w czasach Heian (oprócz wzmiankowanych już pamiętników czy przepisywanych przez arystokratki opowieściach, warto wspomnieć także o pojawiających się, niemal równoległe z tekstem Shikibu, ilustracjach do dzieła), zaś w kolejnych epokach, nieprzerwanie aż do czasów współczesnych, ich ilość wzrasta na nieobliczalną skalę: od adaptacji teatralnych (jak *kabuki* oraz *nō*) przez parodie (przykładem może być pochodzące z czasów epoki Edo satyryczne dzieło *Nise Murasaki inaka Genji*, w wolnym przekładzie *Fałszywa Murasaki i wiejski Genji*), aż do arcydzieł kinematografii. Współczesny odbiorca może również czytać *mangi* czy oglądać *anime* na podstawie dzieła Murasaki, a nawet zwiedzać muzeum poświęcone strojom rodem z *Opowieści o Księżu Promienistym* czy wystawy zwojów z ilustracjami do tekstu.

Podobnie jak wciąż żywa jest sława dzieła Murasaki Shikibu, także postać bohatera idealnego doskonale odnajduje się w czasach współczesnych. Fikcyjni protagoniści z powieści czy filmów wzbudzają w czytelnikach czy widzach uwielbienie równie mocne i realne, jak prawdziwi mężczyźni, zaś schemat ich konstruowania okazuje się zaskakująco bliski literackim zabiegom stosowanym przez Murasaki⁴⁷. Mimo geograficznego i historycznego dystansu między damami dworu Heian a współczesnymi odbiorcami, wciąż w wielu sytuacjach okazują się trafne słowa Minamoto Tamenoriego, że „opowieść to taki utwór, który zabawia kobiety”⁴⁸ i nie brak bohaterów, którzy – niczym książę Genji – przekraczają granice narracyjnych światów, w jakich zostali wykreowani i w faktyczny, rzeczywisty sposób zaczynają wpływać na życie czytelniczek. Warto jednak ostrzec, iż zbyt

⁴⁵ H. Shirane, op. cit., s. 20.

⁴⁶ Szczególnie w czasach Heian, gdy większość małżeństw była aranżowana i prawdopodobnie niewielu mężczyzn o swoje wybranki walczyło tak spektakularnie jak książę Genji, gotów sprzeciwić się całej cesarskiej świcie w imię każdej kolejnej miłości.

⁴⁷ H. Shirane, op. cit., s. 1, [tłumaczenie własne].

⁴⁸ Zadziwiające paralele można odnaleźć na przykład między Księżem Promienistym a dwoma postaciami wprost ze współczesnej popkultury: Edwardem Cullenem, wampirem z serii *Zmierzch*, autorstwa S. Meyer, jak również Christianem Greyem z *Pięćdziesiątu twarzy Greya*, autorstwa E. L. James. Więcej na ten temat zob. A. Kuchta i J. Malita, *Pięćdziesiąt twarzy Genjiego*, „Torii. Magazyn totalnie o Japonii”, 18 (2013), ss. 38-43.

zapatrzenie się w treść powieści może okazać się bardzo niebezpieczne – wiadano o tym już w dwunastowiecznej Japonii, gdy zauważono, że *Opowieść o Księżciu Pro-mienistym* „rozbudza pragnienia i osłabia serca”⁴⁹, a jej autorka oraz czytelniczki, pogrążone w „erotycznych słowach”⁵⁰ czy obrazach niesamowitego Księcia, zostają niemalże uwięzione w nieobyčajnym powieściowym uniwersum. Ich duszom, skazanym na wieczny niepokój i tułaczkę, pomoc może zaś jedynie modlitwa.

ABSTRACT

The Tale of Genji: fascination on the brink of fiction and reality

The Tale of Genji (*Genji monogatari*, Japanese: 源氏物語), written by Murasaki Shikibu in the beginning of 11th century, is considered to be the first novel in the world, but it also remains a particularly abundant source of knowledge about the Heian period (794-1185). The novel concentrates on the character of prince Hikaru Genji (called “The Shining Prince”), the most flawless hero of all. It tells the story of his life and numerous affairs and also depicts the customs of aristocracy of the time within political and sociological context.

The object of this article is to present the essence of *The Tale of Genji* in relation to the author’s view of her fictional character, as well to analyse the reception of the novel among its first readers – the ladies of the Heian emperor court. Their fascination with the Shining Prince and blurred boundaries between fictional affair and real-life events will be the key aspect of the analysis.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

The Diary of Lady Sarashina (1009–1059), [w:] *Diaries of Court Ladies of Old Japan*, red. i tłum. Shepley Omori A. i Doi K., Boston/New York 1920.

The Sarashina Diary: A Woman’s Life in Eleventh-Century Japan, red. i tłum. S. Arntzen i M. Ito, Nowy Jork 2014.

Shikibu M., *The Tale of Genji*, red. i tłum. E. G. Seidensticker, Tokio 1978.

Eadem, *The Diary of Murasaki Shikibu*, [w:] *Diaries of Court Ladies of Old Japan*, red. i tłum. A. Shepley Omori i K. Doi, Boston/Nowy Jork 1920.

⁴⁹ M. Tamenori, *Sambō Ekotoba*, cyt. za: M. Melanowicz, *Literatura japońska*, t. 1, *Od VI do połowy XIX wieku*, Warszawa 1994.

⁵⁰ H. Shirane, op. cit., s. 17.

OPRACOWANIA

- Bargen D., *The Search for Things Past in The Genji monogatari*, “Harvard Journal of Asiatic Studies”, 51 (1), June 1999.
- Bień M., *Portret literacki księcia Genji*, [w:] *W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Warszawa 2008.
- Broma I., *Nyōbō – dama dworu i jej miejsce w społeczeństwie dworskim*, [w:] *W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Warszawa 2008.
- Envisioning the Tale of Genji: Media, Gender, and Cultural Production*, red. H. Shirane, Nowy Jork 2008.
- Fiske J., *Zrozumieć kulturę popularną*, tłum. K. Sawicka, Kraków 2010.
- Garfias R., *Music of a Thousand Autumns: The Tōgaku Style of Japanese Court Music*, Berkeley i Los Angeles, 1975.
- Morris I., *Świat Księcia Promienistego*, tłum. Tadeusz Szafar, Warszawa 1973.
- Kawabata Y., Wykład noblowski, [on-line:] http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1968/kawabata-lecture.html [16.01.15].
- Kordzińska-Nawrocka I., *Japońska miłość dworska*, Warszawa 2005.
- Kuchta A., Malita J., *Pięćdziesiąt twarzy Genjiego*, „Torii. Magazyn totalnie o Japonii”, 18 (2013).
- Strinati D., *An Introduction to Theories of Popular Culture*, Londyn 2004.
- Włostowska M., *Sztuka epistolarna na podstawie „Makura no sōshi”*, *Sei Shōnagon*, [w:] *W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Warszawa 2008.